

DRÖMMEN OM MEDELTIDEN

Olaus Petri kyrka: dess skapare – deras visioner och förebilder.

Himmelen öppen. Kyrkklockor, muralmålning och glasmåleri. Karl-Erik Garlov.

Tredje studiekvällen 30 jan. 2012

Olaus Petri kyrka stod fullbordad vid ingången till en tidsperiod mer omvälvande än någon kunde ana. En ny reformrörelse, unglyrkorörelsen, växte fram i Svenska kyrkan. Den ville se framåt i förhoppning om att kyrkans medlemmar skulle väckas till engagemang för kyrka och fosterland. I det förnyelsearbetet tog man förvånande nog inspirationen från vad "fäderna" i gången tid åstadkommit, konkretiserat framför allt i kyrkobyggnaden, den gamla sockenkyrkan. Man värdesatte gamla traditioner. Kyrkan och det, som rörde sig i och omkring den, gav mönster och mening åt livets vardag och högtid.

Inte minst kyrkans klockor blev markörer för viktiga händelser i människors liv. Det blir mycket tydligt när man läser nyskrivna psalmer från den här tiden.

I J.A. Eklunds "Fädernas kyrka" lyder sjätte versen: *"Minnen från templet och klockors malm fäderna följde, och sången."* Edvard Evers' "Med pelarstoder tolv" (Sv.Ps.369) talar om Guds Ande: *"Han är i Ordets ljus, i sakramentens tröst, av malmen bärs hans ljud, i psalmen hörs hans röst."* I slutkoralen till invigningskantaten 1912 med text av örebroaren E.N. Söderberg finner vi raderna: *"Klockans helga maningsljud, kallar syndare till Gud"* (Sv.Ps.371) Klockklangen från denna kyrka skulle dock låta vänta på sig ännu ett år.

I dag fyller deras klang tornrummet ovanför och sänder sitt budskap ner till våra hjärtan.

Även i vår tid är ringningen från våra kyrkor något, som man gärna lyssnar till. Den upplevs som en välsignelsebön över stad och land. Det var väl det kyrkoherden i vår södra grannförsamling tänkte på den gången för många år sedan, då vi hade en stor högtidsgudstjänst i S:t Nicolai kyrka sent på kvällen. Medan menigheten strömmade till lät han alla kyrkans klockor ljuda under en halv timma. När någon ringde och bad att man skulle sluta med oljudet svarade han: *"Nej, låt klockornas klang hägna staden."* Dagen därpå var repliken förstasidesnytt i Nerikes Allehanda.

Under den kristna kyrkans första århundraden med svåra förföljelser kunde man naturligtvis inte använda kyrkklockor. Man kallade samman till gudstjänst personligen eller med brev. Klockringning förekom, men det var i hednisk kult. Själva ordet klocka härstammar från ett iriskt ord "clog" som kan betyda dåna. Men de äldsta klockorna lät mer som en skramlande koskälla. Tretusen år gammal är en åtta centimeter hög, gjuten klocka funnen i Nineve. Klockgjutarkonsten spreds från Asien mot Europa. Kelterna var skickliga bronsgjutare. Saxo Grammaticus berättar i sin bok om danernas bedrifter, att man i hednatemplet i Gamla Uppsala kunde höra "klockors veka ljud".

Klockmalm är en legering bestående av 78 % koppar och 22 % tenn. Det berättas att man ibland samlade in silver för att ge klockan en extra fin klang, men det var ett smart trick, som kunde ge gjutaren en extra bonus. Tillverkningen går oftast fortfarande till så, att man gör en modell av vax, som bakas in i lera. Leran torkas och bränns. Vaxet rinner ut och utrymmet fylls med metall varefter lerformen slås sönder.

Klockan är ju ett instrument med en slagton och ett antal undertoner. Den kan vara stämd i dur eller moll. Tonhöjden bestäms förstås av klockans storlek, men den kan finstämmas genom att man filar på nederkanten.

Sveriges äldsta kyrkklocka har en spännande historia. Den gjöts på 1100-talet och fick formen av en rundad bikupa. Den gömdes i jorden undan någon fiendehär och återfanns 1916. och kan nu beskådas på Historiska museet. Närkes äldsta klocka klingar ut över Tångeråsa- bygden. Den skänktes på 1400-talet av Strängnäs-biskopen Kort Rogge, ägare till Trystorp. (Kanske var det en muta till bönderna för att de skulle hålla tyst om att biskopen hade sin "sambo" på sin närkesgård - på lämpligt avstånd från stiftsstadens!)

Under medeltiden höll sig varje sockenkyrka med minst två klockor. Vid ett möte i Örebro 1531 införde Gustav Vasa en skatt, som innebar att varje kyrka skulle till kronan överlämna sin största eller näst största klocka. Beslutet utlöste det tredje upproret i Dalarna, det s.k. klockupproret 1531-1533. Pålagan var naturligtvis en ren konfiskation, som fick känslorna att svalla. Kyrkans klockor var heliga ting med gudomlig kraft. Kungen lyckades med våld och list stävja upproret och två bönder, som en gång räddade honom, Måns Nilsson i Aspeboda och Anders Persson i Rankhyttan, fördes till stupstocken. Även Erik XIV försökte dryga ut statskassan med klockmalm från kyrkor, men uppbornsmännen undvek då Dalarna och Småland.

I dag är klockringning en självklar inledning till varje gudstjänst. Men ringsederna växlar. I England praktiserar man en konstrik form av växelringning med många klockor som manövreras av ett ringarlag efter ett matematiskt mönster. "Change-ringing" finns noggrant beskrivet i Dorothy Sayers berömda detektivroman De nio målarna. På många håll har man byggt klockspel, som spelas från ett speciellt tangentbord. I Belgien lyssnade jag till en timmes konsert från kyrktornet i Mechelen, Europas stora klockspelsstad. Sveriges första klockspel kom till 1663 i Tyska kyrkan, S:ta Gertrud i Stockholm. Det består av 28 klockor, drygt två kromatiska oktaver. Från barndomen minns man tolvslaget i radio med klockspel från Stadshustornet och här i staden kan vi varje dag lyssna till klockspel från Rådhuset.

Laurentius Petri för i sin Kyrkoordning av 1571 ett resonemang om ringseder. Ärkebiskopen varnar för all vidskepelse, som frodas omkring klockringningar men påbjuder att man ringer till tideböner, vid begravningar och helgsmål. Måttligt ringande hade dock sina undantag. När Gustav II Adolf stupade ringde Sveriges kyrkklockor varje dag i 365 dagar. Vid Gustaf V frånfälle hade man bantat ner kungsringningen till två timmar dagligen i tio dagar.

Själaringning vid vanliga medborgares död har så småningom ersatts av en tacksägelse-ringning när man i gudstjänsten läser namnen på de avlidna.

Olaus Petri kyrka hade som sagt inga klockor i tornet vid invigningen. De var under tillverkning hos Sveriges meste klockgjutare Bergholtz i Sigtuna. Numera äger kyrkan fyra klockor, men 1913 var de bara tre. Alla var relativt små, 160, 360 och 700 kilo, ty de fick ju inte överrösta moderkyrkan vid Stortorget. Man kan jämföra med Uppsala domkyrkas storklocka på 6 ton eller S:t Nicolais, som väger 2,5 ton. Den klocka, som Quasimodo klättrade på i Notre Dame väger 14 ton.

(Varför inte lyssna på York-katedralens Big Peter, som sjunger tillsammans med övriga mindre klockor i en change-ringing enligt engelsk tradition)

Först år 1952 fick storklockan med sina 1,2 ton sin plats i tornet ovanför oss.

Enligt gammal sed har varje kyrkklocka en inskription: storklockan "Kommen till mig I alla som arbeten och ären betungade", gamla storklockan "Kom kristenhet att dyrka din Gud på varje tid och ort. Blive dig hans kyrka ett heligt rum och himlens port", mellanklockan "Tackom Herren ty han är god. Hans godhet varar evinnerligen", lillklockan "Lova Herren min själ, och allt det i mig är hans heliga namn".

På morgonen innan högmässan firas hörs först mellanklockan kl.9.00 följd av gamla storklockan en halv timma senare. En kvart före mässans början rings den s.k. prästringningen med lillklockan och till slut stämmer alla fyra klockorna in under sammanringningen, som inleder församlingens möte med sin Herre.

I boken Häxan och lejonet berättar den engelske medeltidshistorikern C.S. Lewis om några barns upplevelser i en verklighet nära oss men utom tid och rum. Londonbarnen Peter, Susan Edmund och Lucy skickas under kriget ut på landet till en gammal professor. På upptäcktsfärd i det gamla huset blir de nyfikna på ett stort klädskåp. Det visar sig att skåpet saknar baksida och barnen hamnar i en skog befolkad av sagoväsen, som alla väntar på Aslan – det stora lejonet, djurens konung. Barnen får höra visan om Aslan:

*Ondskan flyr med skräck och skam varhelst Aslan drager fram,
Blotta ljudet av hans röst stillar sorgen i vart bröst,
Med en blick han vintern jagar bort från skogar, berg och hagar,
Överallt där Aslan går blommar ljuvlig, evig vår.*

För Lewis var kyrkorummet och gudstjänsten som en dörr, som öppnar sig in mot den himmelska verkligheten. Jag kan dela hans upplevelse, när jag närmar mig Olaus Petri kyrka. Hon vilar ganska tung, grå och sluten. Men när jag träder in genom porten öppnar sig en värld av ljus och färg, en pelarskog med träd Kronors lövverk i valven och ljus från höga fönster, en återvunnen paradsträdgård och Konungarnas konung dukar måltid för oss där vid sitt altarbord. Min vän Jerk Alton har ofta hållit fram den bilden och han har berättat för mig att medeltidens kyrkorum en gång var färgsprakande med dekorationer på pelarna, väggarna och i valven.

När C.S. Lewis 1950 publicerade Häxan och lejonet anknöt han nära till det symbolspråk som den nygotiska rörelsen i England använde under seklet dessförinnan. Våra kyrkbyggare Axel Herman Hägg och Adolf Kjellström och inte minst Carl Almqvist fick starka intryck av ledande gestalter inom Arts and Craft-rörelsen sådana som John Ruskin och William Morris. Avtryck av de influenserna är mycket tydliga i motivval och utförande av muralmålningarna här i kyrkan. Det vi ser i dag är emellertid rekonstruktioner av målningarna från 1912. Vid den stora restaureringen 1938 avlägsnades alla mönster till förmån för odekorerade väggar, som framhävde det arkitektoniska linjespelet i modernistisk anda.

I planeringen för kyrkans upprustning, som antogs i mitten på 80-talet ingick från början endast reparation av tak, väggar, elektriska installationer samt uppsnyggning av interiören. På den tiden hängde i mitt tjänsterum en akvarell med förslag till dekorativmålning av koret. Den var utförd av Carl Almqvist och daterad: London 1911. Den hade jag funnit hoprullad bakom några pärmar i kyrkoarkivet. Jag tyckte den var så vacker att jag lät rama in den. I arkivet förvarades även fotoalbum med härliga bilder av Sam. Lindskog, den kände örebrofotografen. Han hade fått i uppgift att dokumentera alla vägg- och valvdekorationer i kyrkan innan man avlägsnade dem.

Inför restaureringen 1986 presenterade jag detta material för byggnadskommitten. Man tog då beslutet att återställa dekorationsmåleriet, ett förslag som krävde riksantikvarieämbetets godkännande. Det, som komplicerade projektet var, att när kyrkan byggdes, så fick den väletablerade artisten C.W. Pettersson, som

utfört många arbeten i gotländska kyrkor och även i Almby kyrka, uppdraget utföra måleriet efter Almqvists skiss. Han hade dock sina egna mönsteridéer, vilket man kan se på gamla fotografier. Åke Nisbeth, avdelningsdirektör hos Riksantikvarien, tillkallades. Jag minns väl hans besök. Vi stod i koret och betraktade två fullskaliga prov på väggdekoration: Almqvist förslag och Petterssons utförda målning. Proven var två meter breda och sträckte sig från golv till tak. Nisbeth redogjorde för principen, som gäller när man återställer gamla väggmålningar. Man skall alltid återskapa det som funnits där. Jag frågade: "Vilket mönster tycker Du är bäst?" "Almqvists förslag är helt överlägset", blev svaret. "Vilket skall vi utföra?" Hans slutreplik var ljuv musik i mina öron: "Vi tar väl Almqvists." Till detta vill jag tillägga att Carl Almqvists förslag blev ännu mycket bättre utfört när Urban Ullenius unga konservatorer med entusiasm och hantverksskicklighet tog sig an det och fäste det på kyrkväggarna. Det ter sig nästan omöjligt för en oinvigd att förstå hur man kan förflytta mönster från en enkel akvarell till komplicerade valvformationer och bågar. Rekonstruktionen av väggdekorationerna i denna kyrka är nog det största konservatorsarbete som gjorts i Sverige under 1900-talet. Och resultat blev paradiskt.

Olaus Petri kyrka är formad kring ett enda tema: Påsk. Jag minns, när Per Söderberg som var präst i Olaus Petri under många år, skulle förbereda en av sina TV-gudstjänster härifrån. Ämnet var den gången: *den helige Ande*. Kameran sökte förgäves efter en duva i kyrkorummet. Denna symbol för Anden brukar ju i de flesta kyrkor hänga över prästen i predikstolen. Per fick vandra till hemslöjdsbutiken och inhandla en duva, som har stannat kvar vid predikstolen sedan dess. Innan bilden av Maria och Jesusbarnet fick sin plats här 1989 fanns inget i kyrkorummet, som påminde om Julens firningsämne. Men vid Påsk behöver vi inte förstärka bildspråket i kyrkorummet. Blicken söker sig inte minst till altarskåpet, som ropar ut påskens evangelium.

Jag fick för tio år sedan i min hand museets årsbok Från bergslag och bondebygd. Omslaget pryddes det året av en liten akvarell. Spontant tänkte jag: detta är ju mittbilden i retabeln ovanför högaltaret i vår kyrka. Men, nej! Fast det var samma motiv, Jesu uppståndelse, ändå olik i detaljerna. Det visade sig att bilden på årsbokens omslag var hämtad från Kjellströms efterlämnade handlingar i museets arkiv, och gjort av en elev vid Tekniska skolan där Kjellström var lektor. Akvarellen är signerad Karl Almqvist, som skulle bli en av Europas allra främsta artister när det gällde stained glasses d.v.s. dekorativt målade fönster. Det handlar alltså om fönsterglas, behandlat med silvernitratt, som ger glaset olika färgtoner. Därefter målade man linjer och figurer med svart färg framställt av olika metaller blandat med ättika eller kanske urin.

Den begåvade eleven Carl Almqvist fick tidigt assistera sin lektor vid Nikolaikyrkans restaurering. Genom prosten Gumelius försorg erhöll Almqvist ett resestipendium för att i England studera, citat: "*den medeltida glasmålningskonsten*". 1870 avreste den 22-årige ynglingen till London och antogs som elev hos Henry Holiday, den mest kände av tidens glasmålare tillhörande den s.k. prerafaelitiska skolan. Carl lärde sig snabbt hantverket och genom sin lysande konstnärliga begåvning utvecklades han inom några år till en självständig designer. Tidigt fick han i London kontakt med Mr Haig, Axel Herman Hägg, som etablerat sig i England som arkitekt och etsare, och bl.a. var lärare till Anders Zorn. Under 1880-talet skissade Almqvist på fönstren till Nikolaikyrkan och i början på det nya seklet träffades Kjellström och Almqvist i London för att arbeta fram altarprydnad och fönster för den nya kyrkan. 1910 färdigställdes skissen till de tre korfönstren här i kyrkan och redan tidigare hade fönstren i södra korsarmen överflyttats från Nikolaikyrkan, som de ursprungligen var tänkta för.

Altaruppsatsen, som strålar över korets symboliska centrum är visserligen ritad av Kjellström, ramverket utfört av fabrikör O. Beckström i Arboga, figurerna skulpterade av Eugén Hammarberg och hela retabeln målad och förgylld av artisten Bror Drake af Hagelsrum. Men själva ursprungsidén måste ha kommit från den unge Almqvist, som lämnade ett vackert elevarbete till sin lärare.

Örebropojken återvände aldrig till Örebro men i två av hans hemstads kyrkor lyser hans verk med oförminskad glans. Den konstnärliga riktning Almqvist tillhörde bär namnet den estetiska stilen och kännetecknas av vackert tecknade gestalter i harmoniska färger med en bakgrund av sirliga blad – och fruktmönster. Åke Nisbeth, vår främste kännare av medeltidens bildkonst, betygade i samband med kyrkorestaureringen, att vi i Örebro äger landets förnämsta målade kyrkfönster från perioden vid förra sekelskiftet.

Ute i Europa är glasmåleriet fortfarande en levande konstart både i kyrkor och profana byggnader. Ett för oss närliggande exempel är ju det stora fönstret i FN-huset i New York. Det avtäcktes 1964 för att hedra Dag Hammarskjölds minne. ”Peace” är konstverkets titel och det är skapat av Marc Chagall. Den, som i Sverige under de senaste sextio åren, utfört ett antal målade kyrkfönster är Jan Brazda. Han har gjort sig mest känd som skapare av scenkulisserna till Kungliga Operans uppsättningar av Wagneroperor. Men 1952 gjorde han sitt första kyrkfönster, och det sitter i vår nedre sakristia, som vid den tiden var dopkapell. Brazda har själv berättat för mig att han här valde att använda en medeltida teknik, som innebär att man använder blyspröjsat, genomfärgat glas på vilket man tecknar detaljer med svart blyoxidfärg. Så kom också detta fönster tillkommet femtio år efter kyrkans invigning att på ett fint sätt knyts till den ursprungliga tanken att återuppväcka medeltidens byggnadsideal.